Tarihsel Süreçte Kalkınma Anlayışı ve Bu Bağlamda MIKTA Ülkelerinin Değerlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. Gonca Oguz Gök, Marmara Üniversitesi

Özet

Kalkınma kavramı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde az gelişmiş ülkeler için yeni bir rejimin başlangıcına işaret etmektedir. Kalkınmanın üçüncü dünya ülkelerinin sorunu olarak görüldüğü 1950'li yıllarda, ekonomik büyüme ile kalkınma eş anlamda ilişkilendirilmiştir. 1970'lerin ortalarına kadar popüler olan bu anlayış, yoksulluk ve eşitsizlik konularının gündeme gelmesiyle dönüşüme uğramıştır. 1990'lardan sonraki tartışmalarda ise, kalkınmanın ihmal edilen sosyal, kültürel ve siyasal yönlerine odaklanılmış ve insani gelişim kavramı ortaya çıkmıştır. İnsani gelişme düzeyinin objektif kriterlerce ölçülmesi de BM tarafından geliştirilen İnsani Gelişmişlik Endeksi ile mümkün olmuştur. BM'nin yürüttüğü bir diğer çalışma, 2000 yılında kabul edilen ve 2015 yılında tamamlanan BM Binyıl Kalkınma Hedefleri'dir (Millenium Goals). Böylece günümüzde algıladığımız şekliyle ekonomiyi bireylerden ayrı suni bir evren gibi görmeyen kalkınma anlayışı gelişmiştir. G-20 içerisinde kalkınmanın nasıl algılandığı ve yeni yükselen orta ölçekli güçler olarak anılan MIKTA ülkelerinin (Meksika- Endonezya- Güney Kore- Türkiye ve Avustralya) bu süreçteki rollerini, hem grup hem de kendi iç siyasi dönüşümleri bakımından açıklamak; bahsi geçen anlayışa örnek teşkil edecek bir saha çalışması olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, İnsani Gelişme, İnsani Gelişme Endeksi, Birleşmiş Milletler, G- 20, MIKTA.

Abstract

After the World War 2, development concept meant a new start for a new regime to underdeveloped countries. In the 1950s, development was the problem of third world countries and was a synonym of the growth concept. After the 1990s the debates has started about development's social, cultural and political way and thus the term "human development" emerged. There is a survey which has objective criterias on human development called "The Human Development Index" created by United Nations (UN). Another study which run by UN was Millenium Development Goals and after it finished on 2015, UN decided to reach new goals "The 2030 Agenda for Sustainable Development Goals". The main objective of this study is analysing the role of G-20 and G-20 middle power countries (Mexico, Indonesia, South Korea, Turkey and Australia -MIKTA) on the development issue.

Key Words: Development, United Nations, Human Development Index, G-20, MIKTA

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

GİRİŞ

Kalkınma kelimesi; kavramsal anlamda özgün bir karşılığa sahip olmaktan çok, kendisine atfedilen roller sayesinde biçimlenen bir terim niteliğindedir. Terimin kavramsal olarak ifade ettiği anlam üzerinde bir konsensüs olmaması, konunun muğlak ve manipüle edilebilir olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle hangi terminolojinin altına yerleşeceği, hangi bilim dalının öznelerinden biri olacağı sorunu da ayrı bir tartışma konusudur. Günlük dilde kullanılan anlamıyla kalkınma, ilerleme ve değişim sürecidir. Değişim süreci sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik olmak üzere hayatın her alanını kapsamaktadır. Ancak her değişimi kalkınma olarak nitelendirmemek gerekir. Kalkınma bir dönüşüm ve yeniden yapılanma trendidir.

Fikret Başkaya'nın aktarımıyla *Larousse* sözlüğün 1909 baskısında kelimenin biyolojik anlamlarla yüklü olduğu belirtilmiştir. Bir başka sözlük Oxford English Dictionary'nin 1933 baskısında kavramın (development) on bir karşılığı arasında ekonomik içerikte bir anlam olmadığı; müzik, biyoloji, matematik gibi alanlar hakkında olduğu aktarılmaktadır [1]. Türkçe'de ise kalkınma(k) fiil olarak Türk Dil Kurumu'nun (TDK) tanımıyla *"Durumunu düzeltmek, aşamalı bir biçimde gelişmek, ilerlemek"* anlamını taşımaktadır. Aynı zamanda ilerleme (terakki), modernleşme, çağdaşlaşma gibi içerikleri karşılamakla beraber pratikte "gelişme" kelimesi tercih edilmektedir [2].

Kalkınmanın olduğu yerde her zaman için olumlu, gerekli ve arzulanır bir imaj zihinlerde canlanmaktadır. Kavramın böylesi ihtiyaç duyulur bir role bürünmesi, şüphesiz politika yapıcılar için önemli ve dikkat çekici meselelerden biri olmasına sebep olmuştur. Böylece kalkınma, erken döneminde ekonomi biliminin daha sonra ise siyaset biliminin, uluslararası ilişkilerin ve hatta sosyolojinin tartışma konularından haline gelmiştir.

Bu makalede kullanılacak olan kalkınma kavramında/ teriminde; öncelikle iktisadi anlamda ilerleme sürecini kasteden kalkınmaya değinilecek ve bu bağlamda sosyal yapıyı dönüştüren bir özne haline gelmesi incelenecektir.

2. Tarihsel Süreçte Kalkınma Kavramı

1950'li ve 1960'lı yıllar boyunca ekonomik büyümeyi odak haline getiren geleneksel kalkınma ekonomisi, 1970'lerden itibaren yoksulluk ve eşitsizlik gibi konuların ağır bastığı ikinci dönemine geçmiştir. İkinci dalga kalkınma ekonomisinde, dar anlamda büyüme ile ifade edilen kalkınma ile insani gelişme arasındaki ilişki kurulmaya başlamıştır. 1990'lardan sonraki tartışmalarda; kalkınmanın ihmal edilen sosyal, kültürel ve siyasal yönlerine odaklanılmış ve insani gelişim kavramı ortaya çıkmıştır. İnsani gelişme düzeyinin objektif kriterlerce ölçülmesi ise çeşitli kurumların yardımlarıyla geliştirilen İnsani Gelişmişlik Endeksi'nin (İGE), Birleşmiş Milletler (BM) aracılığıyla küresel bir norm haline getirilmesi sonucu yer etmiştir. Endeksin objektifliğine dair inancın tam olması, kullandığı verilerin -başta Dünya Bankası (DB) olmak üzere- uluslararası kuruluşların istatistiklerine dayanıyor olmasıdır. Böylece günümüzde algıladığımız şekliyle ekonomiyi bireylerden ayrı suni bir evren gibi görmeyen kalkınma anlayışı gelişmiş; insani gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesi ülkelerce varılmak istenen en son basamak olmuştur.

"Kalkınma İktisadı (Ekonomisi)" dediğimiz olgu, toplumların düz bir çizgide ilerleme kaydetmeyen yapısı gereği; tek bir karşılığa ve tarihsel sürece sahip değildir. Her toplumun kalkınmayı algılayış ve uygulayış biçiminde farklılıklar meydana gelmiştir. Yine de uygulamada yöntemsel bir birliğin sağlandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Kısaca kalkınma olarak anacağımız kalkınma iktisadının amacı; geçimlik ekonomiyi kişilerin refah düzeyini arttıracak düzeyde dönüştürmektir. Dönüşüm sonucunda ortaya çıkacak gelir artışından

[1] Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü* (Ankara: İmge Kitabevi, 2000), 20.
[2] Başkaya, s.23.

yararlanan insanların yaşam standartlarının yükselmesi ve adil bir şekilde geliri paylaşabilmesi, kalkınmanın pratikteki anlamıdır. Richard Peet ve Elaine Hartwick'in "Kalkınma Teorileri" kitaplarının ilk cümlesinde aktardıkları gibi *"Kalkınma herkes için daha iyi bir hayat sağlamak anlamına gelir."* [3].

Bu anlayışla kalkınma iktisadının tarih sahnesine çıkışı İkinci Dünya Savaşı'nın sonrasına denk gelmektedir. Savaştan tahrip olmuş Avrupa'nın yeniden toparlanması için başlatılan çabalar ve bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkeler için Soğuk Savaş'ın kutuplarının kendi önceliklerine geliştirdiği kalkınma stratejileri, kalkınma konusunu popülerleştirmiştir. Bu bağlamda İkinci Dünya Savaşı'nı kalkınma literatürü açısından bir milat olarak belirlemek yanlış olmayacaktır. Savaş sonrası dönemde sömürgeciliğin tasfiyesi süreci ile birlikte kalkınmanın anlamı; bağımsızlığına yeni kavuşan ülkelerce ekonomik bağımsızlığını elde etmekti ve yeni rejimlerinin kilit sembolü olarak ulusal kurtuluş ile bir tutulmaktaydı [4]. Böylece kurulan yeni uluslararası düzende, devletlere "ne olacağına" dair kaygılar kalkınma konusunun kendine has bir kavramsal çerçeve kazanmasına ön ayak olmuş; ekonomi yazınında hakim olan pozitivist yaklaşıma karşın normatif bir kanat olarak uzun süre popülerliğini korumuştur. Popülerlik sürecindeki handikap ise terimin muğlak anlamını yitirmeyişidir.

Miladın (İkinci Dünya Savaşı) sol tarafına baktığımızda, kalkınmanın kullanım alanının kısıtlı da olsa var olduğunu görebiliriz. Milletler Cemiyeti'nin 28 Haziran 1919 tarihli ana sözleşme metninde kalkınma; *"modern dünyanın zor koşulları altında kendilerini yönetemeyecek durumda olan haklar"* ın uygar devletlerce refaha ulaştırılması misyonu olarak anılmaktadır. Daha sonraki yıllarda Cemiyet tarafından yayımlanan metinlerde ekonomik kalkınmaya da yer verilmiş, 1938 tarihli bir notada *"ilkel toplulukların ekonomik kalkınması"* ndan söz edilmiştir [5].

Kalkınmanın kavramsal tarihinde semantik (anlam bilimsel) olarak bizi geriye götürebilecek en önemli çalışma Heinz Wolgang Arndt'ın *"Economic Development: A Semantic History"*[6] başlıklı makalesidir. Makalenin kurduğu çerçeve ile kalkınmanın tarihsel sürecine dair 20. Yüzyılın başlarına değin bir fikir sahibi olabilmekte ve konunun ekonomi bilimine koyduğu farklılığı gözlemleyebilmekteyiz. Bu nedenler kavramın gelişim sürecinden bahsederken makalenin ortaya koyduğu kronolojik sıralamaya riayet edilmiştir.

Kalkınma ekonomisinin kuramsal temelinin, modern ekonominin kurucusu kabul edilen Adam Smith tarafından atıldığı iddia edilmektedir. Klasik dönem diyebileceğimiz kalkınmanın ilk yükseldiği dönemdeki teoriler, büyük bir çoğunlukla yatırımlar üzerine kurulmuştur. H.W. Ardnt'ın aktarımıyla, Smith ünlü "*Ulusların Zenginliği*" eserinde -açıkça- ekonomik kalkınma hakkında yazmasa da İngiltere'nin zenginlik ve gelişim sürecinden bahsetmektedir. Bu "materyal gelişim" süreci Adam Smith'den itibaren ekonomistler tarafından değişmez bir açıklama olarak kullanıldı ve Batı'nın son iki yüzyılda yaşadığı gelişim sürecinin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınma ekonomisi olarak anılmasına referans oldu [7]. Burada kalkınmanın kelime anlamıyla büyüme olarak kullanıldığına ve kalkınmak isteyen ülkelerin rol modeli olan Batı'nın kapitalist modelini aydınlattığı için Smith'in başlangıç olarak kullanılabileceğine dikkat etmeliyiz.

Tarihsel süreçleri diyalektik anlamda yorumlayan Karl Marks da kalkınmaya ekonomik analizinde yer vermiştir. Ekonomik değişimlerin sosyal yapıları da dönüştürdüğünü düşünen Marks için; toplumsal değişimin yönünü belirleyen ekonomi dışarıdan müdahale ile değişmez,

[3] Richard Peet ve Elaine Hartwick, *Theories of Development* (New York : The Guilford Press, 2009),1.
[4] Sami Taban ve Muhsin Kar, *Kalkınma Ekonomisi* (Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2015), 3.
[5] Başkaya, 20.
[6] H.W. Arndt, "Economic Development: A Semantic History", *Economic Development and Cultural Change, Vol. 29, No. 3* (Apr., 1981).
[7] H.W. Arndt, 458.

bir birikimin ürünü olarak gelişim gösterir. Dolayısıyla gelişme/kalkınma tarihsel süreç içerisinde yer alan basamaklardan biridir ve fiil olarak "*geçişsiz*" dir [8] . Marks tarih aşamalarında tüm toplumların aynı ekonomik aşamalardan -üretim biçimlerinden- geçeceğini görme eğilimindeydi. Tarihin belli aşamalarında bazı toplumların bir üst aşamaya geçip diğerlerinin geçmeyişini (örneğin Batı Avrupa'nın kapitalist aşamaya geçmesi ancak Çin, Hindistan, Mısır, Maya ve İnka Uygarlıkları gibi döneminin gelişmiş uygarlıklarının geçemeyişini); güçleri eşit olmayan toplumlar arasındaki üretim artikülasyonuna bağlamaktadır [9].

Kalkınmanın etken müdahale ile "*geçişli*" anlamda kullanımı 1920'lere dayanmaktadır. İngiliz Sömürge siyasetinin tarihsel anlamda yükseldiği dönemde, ekonomik kalkınma sürecine bilinçli bir müdahale söz konusudur. Ayrıca Marks yalnızca toplumun kalkınmasına vurgu yaparken, yeni trendde doğal kaynaklar kalkınmasından da söz edilmektedir [10]. H.W. Arndt'ın aktarımıyla kolonyal politikalarla ilgilenen Lorn Milner, İngiliz Parlamentosu'na 1929'da sunduğu memorandumla *"İmparatorluğun ekonomik kaynaklarının en yüksek düzeyde geliştirilmesinin (kalkınmasının) her zamankinden daha gerekli" [11]* olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Milner'in kalkınmayı geçişli anlamda kullandığı çıkarımında bulunabiliriz. Parlamentoda sunulan bu konuşma kalkınmada müdahaleci anlayışın ilk tohumlarını atmıştır. Yine H.W. Ardnt'a göre 1920'lerde Avrupa literatürüne giren kaynakların geliştirilmesi anlayışı aslında Avustralya ve Kanada literatürlerine 19. Yüzyılda girmişti. Bu bölgeler kalkınmak adına yerli kaynakların sömürgeci güçler lehine tamamen açılmasını savunurken, ardılları sömürge yönetimini devam ettirmek üzere kaynakların geliştirilmesine önem vermiştir [12]. 1922'de Sun Yat Sen'in (imparatorluğun yıkılmasını sağlayarak modern Çin'in fikri kurucularından kabul edilen siyasetçi) İngilizce yayımladığı *"International Development of China"[13]* eserinde Çin'in kalkınması adına on bölümden oluşan bir program önermiş, programda yabancı sermaye ile gelişmeye de yer vermiştir. Çin'in kaynaklarının geliştirilmesi sonucu, ülkenin yabancı malların bir döküm alanı olmaktan, tüm dünyanın yararlanacağı ekonomik bir okyanus haline geleceğini belirten Sun Yat Sen; Birinci Dünya Savaşı sonrası Amerika'nın üstünlüğüyle yürüyen ticari düzenden de memnun olduğunu belirtmiştir. Kalkınma ile beraber dünyada ticari sorunlar ve rekabetler olmadığı sürece Çin' de de olmayacağını öngörmüştür [14]. Liberal sayılabilecek bu anlayış, Sun Yat Sen'in iktidarını 1925'te kaybetmesiyle uygulamaya konulamamış, Komünist Rejim 1949'dan itibaren tamamen içe dönük bir kalkınma stratejisi benimsemiştir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde kalkınmanın literatürdeki kısıtlı kullanımına karşın pratikte kalkınma diyebileceğimiz bir planı uygulayan bir devlet vardı: Sovyetler Birliği. Sovyetler Birliği'nin uyguladığı planda kalkınma sanayileşme hamlesi ile eş değer 1920'li yıllarda başlatıldı ve dünyada ilk kez kalkınma planı olarak anılan *"Beş Yıllık Kalkınma Planı*" Stalin döneminde 1928 yılında uygulamaya konuldu [15]. Bu model, savaş sonrası dönemde yeni kurulan ülkeler için Batı modelinin yanında bir alternatif oldu. Hatta Soğuk Savaş döneminde

[8] Cengiz Yavilioğlu, "Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 3, Sayı 1,* (2002): 61.
[9] Peet ve Hartvick, 158-159.
[10] Başkaya, 22.
[11] Ardnt,460.
[12] Arndt, 461.
[13] Sun Yat Sen, *The International Development of China*, (USA: The Knickerbocker Press, 1922). (Erişim 29. 11. 2016).
[14] Yat Sen, 8.
[15] Türk Mühendisler ve Mimarlar Odası Birliği. "Ülke Örnekleri ile Kalkınma ve Sanayileşme Modelleri", (Sanayi Kongresi Oda Raporu, 2007), 6. (Erişim 29.11.2016)

Batı'nın kalkınmamış ülkeler sorununu fazlaca eğilmesinin nedenlerinden birinin nispeten olumlu sonuçlar elde etmiş Sovyet modelinin örnek oluşturabileceği kaygısının oluşmasıdır. Bu gelişmeler kalkınma iktisadının konusunun ekonomik büyüme üzerinden şekillenmeye başlamasına sebep oldu. Batı'nın kapitalist düzenine ve Sovyetlerin sosyalist planlarına uymak istemeyen ülkeler ise kendilerine üçüncü bir yol arayıp "bağlantısız" bir hareket kurdular. Yine de tüm hareketlerin ve modellerin amacının "ekonomik ilerlemeyi sağlamak" odaklı oluşu, ülkeler için ortak bir çerçeve çizdi.

1947'de Birleşmiş Milletler (BM)' in iktisadi kalkınma için hükümetlerin nihai amacının "*tüm nüfusun refah seviyesini yükseltmek"* olduğunu duyurmasından itibaren kalkınma, kişi başına düşen gelir artışıyla eş anlamlı hale geldi [16]. Böylece ülkeler gelirlerini yüksek göstermek amacıyla ekonomik büyümeye ağırlık verdiler. Kalkınma iktisadı için milat olarak İkinci Dünya Savaşı'nın gösterilmesinin nedeni, 1940'ların sonu ve 1950'lerin başında; BM'nin yeni dünya düzeni için ortaya koyduğu formüllerin tüm dünyada teorilerin oluşmasına öncülük etmesidir. Kalkınma teorileri, büyüme odaklı kavramsal çerçevesini BM'nin refah deklaresi sayesinde kurmuştur. Yine İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu ile kalkınmanın nedeni haline gelen bir olgu da yeni kurulan uluslararası sistemde Bretton Woods Sistemi olarak bildiğimiz ortak bir ekonomik düzenin inşa edilmesi olarak görülebilir. Uluslararası ticareti canlandıran bu düzen, küresel bir bağ kurduğu için gelişmiş ülkelerin yanında gelişmemiş ülkeler de bağın önemli bir parçası olarak dikkat çekti ve bu ülkelerin kalkınma sorununa önem verildi. Kalkınma genel olarak geri kalmış ülkelerin sorunu olarak algılanmaktadır. Bu nedenle kalkınmanın erken dönemde kavramsal olarak nasıl algılandığını incelemek, geri kalmış ülkelerin tam olarak hangi yolu izleyecekleri konusunda fikir edinmek adına önemlidir.

2. Kalkınma Kuramları

Kalkınma kuramları ya da teorilerini sistemli bir biçimde kategorilere ayırmak meşakkatli bir çabadır. Öncelikle farklı ülkelerin farklı ihtiyaçlarını göz önüne aldığımızda her ülkenin farklı bir kalkınma deneyimi olduğunu görülmektedir. Diğer bir sorun ise, kuramları tarihsel süreçte sınıflandırdığımızda, aynı tarih aralığına düşen teorilerin ayrı modeller üzerinde inşa edilmesidir. Modeli farklı olan teorileri genellerken, aynı hedefe giden farklı yolların göz ardı edilmesi sorunu oluşmaktadır. Bu sorunu çözmek adına kalkınma teorileri ve kalkınma stratejileri literatürde ayrı ayrı incelenebilmektedir. Bu bölümde ise teorilerin pratikteki karşılıklarına değinmek adına, stratejilerden teorilerle birlikte bahsedilecek, kalkınma teorileri dört ana madde altında sınıflandırılacaktır. Sınıflandırmada kronolojik bir sıralamadan ziyade, algılama biçimleri irdelenecektir. Her bir az gelişmişlik tanımı için ayrı bir kalkınma ideası olduğunu belirtmek abartı olmayacaktır. Dolayısıyla inceleme esnasında ihmal edilen teoriler olabilecektir. Analizimizde önemli olan nokta, kalkınma düşüncesinin geçmişten çağrılması ve günümüzdeki bağlamına oturtulmasıdır.

Öncül kalkınma teorileri, kaynağını modernizmden alan klasik iktisat teorilerinden türemiştir. Bu nedenle kalkınma teorilerinin büyük bir bölümü kalkınmaya teknik anlamda bakan, kalkınmanın düz bir çizgi doğrultusunda ilerlediğini savunan ve büyüme ile kalkınmayı eş anlamlı tutan teorilerdir. "*Büyüme Odaklı Teoriler*" olarak adlandıracağımız bu teorilerde, az gelişmiş ülkelerin büyümeleri için yol gösterici yöntemlerin geliştirilmesi söz konusuydu ve büyümenin yanı sıra planlama ve yatırımlar da teorilerin temel direkleriydi [17]. Bu teorilere göre, Arthur Lewis'in deyimiyle az gelişmişlik sorununun çözümü; üst seviyede yeni bir dengeye ulaşmaktan ibaretti. Ona göre bu dengeye ulaşmanın yolu da büyük ölçüde dış finansmana dayalı kapsamlı bir yatırım süreci başlatmaktan geçmekteydi. Yatırım süreci başarıyla tamamlandığında "*uydu yörüngeye yerleşmiş*" [18] olacaktı. Böylece, az gelişmiş dünyanın

[16] Yavilioğlu, 62.
[17] Başkaya, 47.
[18] Başkaya, s. 57.

gelişmiş dünyayla eklemlenmiş bir biçimde uluslararası ticaretin öznesi haline geleceği kalkınma sürecinin hedefi modern dünya gibi sanayileşmek oldu. Yapısal Değişim Modeli olarak da adlandırılan bu teorinin temel noktası, ekonomik döngüye müdahale sonucu büyümenin sağlanmasıdır. Yatırım sürecinin büyüme modelleri üzerindeki etkisini analiz etmek adına, dengeli ve dengesiz büyüme modelleri ortaya atıldı. Büyüme teorilerinin handikaplarından biri, az gelişmişlik sorununu çözmeye odaklanırken az gelişmişliğin nedenlerini sorgulamamaktır. Diğeri ise büyümede izlenecek yöntem üzerine bir konsensüs oluşturulamamasıdır. Büyüme odaklı teoriler; az gelişmişliğin kaçınılmaz, kendini üreten bir süreç olduğunu savunan *"Kısır Döngü Tezi"* nin cevabı niteliğindedir. *"Bir ülke yoksul olduğu için yoksuldur."* Kısaca bu alıntıyla tanımlayabileceğimiz Kısır Döngü Tezi, az gelişmişliğin nedenini kaynak yetersizliğine bağlamaktadır. Kaynakları yetersiz bir ülkede yatırım olmayacağı için büyüme ve kalkınmanın gerçekleşebileceğine ihtimal verilmemektedir.

Üçüncü dünyanın az gelişmişliğinin sorumlusu olarak gelişmiş ekonomileri gören yapısalcı tezler ise "*Bağımlılık Teorilerini*" oluşturmuştur. Bağımlılık ekolü oluşturduğu Marksist çerçeve ile geleneksel iktisada dayalı teorilerin göz ardı ettiği sömürülen sınıflara vurgu yapmaktadır. Bağımlılık teorileri, klasik büyüme teorilerinin aksine kalkınma sorununa global anlamda yaklaşmaktadırlar. Ayrıca büyüme teorileri az gelişmiş ülkelere kendi çabalarıyla gelişmeleri için yol gösterici hedefler belirlerken, bağımlılık teorileri az gelişmişliğin nedenlerine odaklanmaktadır.

Son olarak insani gelişme kavramı ile birlikte kalkınma konusu, küresel yönetişimin konusu haline gelmiş ve *"Post Kalkınma"* olarak adlandırabileceğimiz yeni bir sürece girmiştir. İnsani gelişme kavramı ve kalkınmada yeni yaklaşımlar; ufkumuzu ekonomi biliminden dışarılara açacak ve daha geniş bir analiz çerçevesi kurmamızı sağlayacaktır. Gelenekselden kopuşu simgeleyen

Kalkınma kuramlarının tarihi, *"norm hayat döngüsü (norm life cycle)"* [19] bağlamında kalkınmanın uluslararası bir norm haline geldiğini göstermektedir. Kuramlar iç politikada uygulanırken ona paralel giden tarihsel süreçte dış politika davranışlarını gözlemleyebilmek ve post kalkınma dediğimiz süreci doğru okumak adına, kalkınmanın oturmuş bir davranış kalıbı olduğunu algılamak önem arz etmektedir. Kalkınma ideolojisinin uluslararası düzeyde fark edilirliğini sağlayan Bağlantısızlar Hareketi'nin Bandung Konferansı'nda bir araya gelişleriyle başlayan süreç, konunun BM'ye taşınmasına ön ayak olmuştur. Harekete dahil üçüncü dünya ülkelerinin "yeni" uluslararası düzende kendine yer edinme çabaları, kalkınmanın bir değer olarak uluslararası toplumun belleğine yerleşmesine neden olmuş ve böylece kalkınma bir pratik olarak bilim insanlarının uğraşı olmanın yanı sıra siyasal iradelerin de konularından biri haline gelmiştir. Günümüzde dünya ekonomisinin temsilcisi durumundaki G-20'nin kalkınma gündemi oluşturması ve sürdürülebilir ekonomik büyüme için kalkınma konusunda iş birliğini ön görmesi, kavramın bir norm olarak yerleştiğine dair kanıtlardan biridir. Yine BM'nin kalkınma kriterleri ve günümüzde geldiği nokta norm oluşumunu anlamamız için önemli bir veridir. Özellikle "*Bin Yıl Kalkınma Hedefleri*" olarak anılan ve 2015'te sona eren hedeflere, BM ajandasının on yedi yeni hedef belirleyerek *"Sürdürülebilir Kalkınma İçin 2030 Gündemi"* ni oluşturması; konunun uluslararası toplumun gündeminden düşmeyeceğinin kanıtı niteliğindedir.

[19] Terim; Martha Fiennemore ve Kathryn Sikking tarafından "International Norm Dynamics and Political Change" makalesinde ortaya atılmıştır. Normların oluşumunun üç yönü vardır; kaynağı (*origin*), etki mekanizması ve hangi şartlar altında hangi normun dünya politikasına etki ettiği meselesi. Bu bağlamda normların bir hayat döngüsü (*life cycle*) vardır. Normlar öncelikle "belirir"ler. Ortaya çıktıkları andan itibaren geçen süreçte normun varlığı konusunda bir taşma noktası (*tipping point*) olur ve böylece normlar tanınırlar ve uluslararası hale gelirler.

Klasik iktisat yazınında tükenmez, bedava mallar olarak görülen hava, su gibi temel ihtiyaçların sanayileşme ile birlikte kirlenmesi dahası özellikle de suyun tükenmez bir kaynak olmadığının anlaşılması ekonomik teorileri ekolojiye yaklaştırdı. "Sürdürülebilir Kalkınma" anlayışı olarak karşımıza çıkan yeni yaklaşımlarda doğal çevremizin bize ait değil bir oyun bahçesi olmadığı, gelecek kuşaklardan ödünç aldığımız ve özenle kullanmamız gereken bir miras olduğu düşüncesi yerleşti. Kavram resmi olarak ilk kez 1983 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan *Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu* tarafından hazırlanan "Ortak Geleceğimiz (Brundtland Raporu)" raporunda kullanılmıştır [20]. Mevcut durumun sürdürülebilir olmadığı ve insanlığın ilerlemesine karşı önlem alınması gerektiği düşüncesi post kalkınma sürecinin zihinlerdeki ilk yansımasıdır.

Kalkınmanın ikinci miladı olarak tanımlayabileceğimiz "insani gelişme" dönemi, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) ilk kez 1990 yılında yayımladığı ve o zamandan beri düzenli olarak yayımlamaya devam ettiği İnsani Gelişmişlik Raporu ile dünya gündemine oturmuştur. Bahsi geçen ilk raporda insanı gelişme kavramının kökenleri; Aristotales'e kadar götürülmektedir. Aristotales iyi yönetim ile kötü yönetim arasındaki farkı "gelişen hayatlar" ile ölçmektedir. İnsanların hayatlarını geliştiren yönetimlerin "iyi" olarak adlandırılması aslında günümüzde kalkınmanın salt büyüme amacından çıkmasını açıklamaktadır. İnsani gelişim; insanların seçeneklerinin geliştirildiği bir süreçtir. Seçeneklerin en önemlileri; uzun ve sağlıklı bir yaşama sahip olmak, eğitimli olmak ve standartlarından memnun bir şekilde yaşam sürdürmektir [21]. Temel seçeneklerin yanı sıra sosyal, kültürel, politik alanlardaki seçeneklerin artması da insani gelişmenin unsurlarından kabul edilmektedir. Amartya Sen'e Nobel Ödülü'nü kazandıran "özgürlükle kalkınma" anlayışı da seçeneklerin arttırılması bağlamında birey odaklı kalkınmayı ön görmektedir. Sen'e göre kalkınma insanların yararlandığı özgürlüklerin genişletilmesidir. GSMH artışının fırsatlara ulaşma bakımından yarar sağladığını kabul etse de özgürlüklerin iktisadi düzenlemelerin ötesinde medeni ve siyasal haklar gibi belirleyicilerinin de öneminden bahseder [22]. Bu bağlamda insani gelişmişliği, modern insanın, onuruna yaraşır şekilde yaşaması olarak okuyabiliriz.

İnsanların nasıl daha iyi beslenebilecekleri, yoksulluktan kurtulacakları, eğitim alarak fırsat eşitliğine ulaşabilecekleri gibi sorular; insani gelişmişliğe ulaşmak isteyenlerin cevaplamaları gereken sorulardır. Soruları cevaplamak ve insanca yaşama konusunda kat edilen aşamayı ölçmek için *"İnsani Gelişmişlik Endeksi (Human Development Index)"* oluşturulmuştur. İnsani Gelişmişlik Endeksi (İGE), temelde üç ana başlıkta geliştirilmiş ve zamanla eklenen başlıklarla zenginleşmiştir. Endeksin temel başlıkları; uzun ve sağlıklı bir yaşamın ölçümü, bilgiye erişimi ve ölçülü / insana yakışır yaşam koşullarının varlığıdır. Uzun ve sağlıklı yaşam ölçümü, doğumda yaşam beklentisi ve ortalama yaşam süresi ile hesaplanmaktadır. Bilgiye erişimin ölçümü; okur-yazar oranı, ilkokul-lise- üniversite kayıtları yüzdesi bir diğer deyimle okulda geçirilen süre ile hesaplanır. İnsana yakışır yaşam düzeyi, alım gücü ve kişi başına düşen gelirin dolar üzerinden hesaplanması ile ölçülür. Temel ölçütlerin belirli oranlarla hesaplanması sonucu İGE, 0 ile 1 arasında değerler alır. Bir ülkenin İGE sonucu 1'e ne kadar yakınsa gelişmişlik düzeyi o kadar yüksektir. İnsana yakışır yaşamanın değişen/gelişen sosyal ve siyasi anlamlarına bağlı olarak kıstaslar da çeşitlenmiştir. 2015 raporunda çok boyutlu yoksulluk endeksi, sağlık alanında emzirme oranı ve bağışıklık sistemi gelişimi, toplumsal cinsiyet kategorisinde; cinsiyete bağlı gelişim ve toplumsal cinsiyet

[20] Ethem Torunoğlu, "Sürdürülebilir Kalkınma Paradigması Üzerine Notlar", TÜBİTAK Vizyon 2023 Panel İçin Notlar, 2. (erişim 29.11.2016).
[21] UNDP, *Human Development Report 1990*, (New York: Oxford University Press, 1990), s.9-10.
[22] Amartya Sen, *Özgürlükle Kalkınma*, çev., Yavuz Alogan (İstanbul: Ayrıntı Yayınları,2004), 17.

eşit(siz)liği kriterleri eklenmiştir. Endeks, tüm kriterlerinde elde edilmiş başarıları ölçen farklı endekslerin geometrik ortalamasını ifade etmektedir [23].

Post kalkınma sürecinin son ayağı, yine Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından ortaya atılan "Milenyum Kalkınma Hedefleri (Millenium Goals)" dir. Aslında bu hedefler, bir norm olarak uluslararası literatüre yerleşen kalkınmanın yeni fomülasyonudur. BM Milenyum Bildirgesi ile kabul edilen Binyıl kalkınma hedefleri, sekiz genel amaç (boyut), bu amaçlara ulaşmak adına yirmi bir hedef ve hedeflerin ölçümü adına oluşturulmuş altmış göstergeden oluşmaktadır. İlan edilen ana hedefler:

> *"Mutlak Yoksulluk ve Açlığı Ortadan Kaldırmak, Herkesin Temel Eğitim Almasını Sağlamak, Kadınların Konumunu Güçlendirmek ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliğini Geliştirmek, Çocuk Ölümlerini Azaltmak, Anne Sağlığını İyileştirmek, HIV/AIDS, Sıtma ve Diğer Salgın Hastalıklarla Mücadele Etmek, Çevresel Sürdürülebilirliğin Sağlanması ve Kalkınma için Küresel Ortaklıklar Geliştirmek."* [24]

olarak belirlenmiştir. Hedefleri kabul eden ülkeler bu hedeflerin sayısal olması, zaman sınırı ile kısıtlanması ve izleme gerekliliği nedeniyle sistemik ölçümlere ihtiyaç duymuştur. Türkiye Binyıl Kalkınma Hedefleri 2010 raporuna göre; küresel izleme çalışmaları, ülkelerin bu hedeflere ulaşma yönünde eşit hızda olmayan bir gelişme içinde olduklarını göstermiş ve bu hedefleri gerçekleştirmede her ülkenin eşit fırsatta olmadığını ortaya koymuştur. UNDP'nin 2014 raporuna göre hedeflerin büyük çoğunluğuna ulaşıldı. Yoksulluk oranı oranı 1990 ve 2010 yılları arasında yarı yarıya azaldı ancak okulu bırakan çocuk sayısını azaltma konusundaki ilerlemeler belirgin şekilde yavaşladı. Kadınlar kota sisteminin de desteğiyle parlamentolarda daha fazla güç sahibi oldu. Ancak çocuk ölüm oranı konusunda hedeflere ulaşılamadı. 2015 yılına dek uygulanan hedeflerden istenilen sonuçların büyük kısmı elde edilmiş, o tarihten itibaren 2030 yılına kadar ulaşılması gereken yeni hedefler ortaya konmuştur.

Sonuç olarak, kalkınma olgusu yerini büyüme odaklı analizlerden insan-merkezli analizlere bırakmış; ekonomi biliminin yanı sıra, sosyoloji, uluslararası ilişkiler, çevrebilim gibi farklı disiplinlerle etkileşime giren bir özellik kazanmıştır.

3.Orta Ölçekli Güçlerin (Middle Powers) Dayanışması: MIKTA

Ekonomik dönüşümün en üst basamağı olan finansal küreselleşmenin yaşandığı günümüzde, dünya ülkeleri birbirleriyle yazılı tarihin anlattığından daha derin ve karşılıklı bir biçimde bağımlı hale gelmiştir. Teknolojinin gelişimi ile birlikte bu bağlılık kaçınılmaz olarak en ücra kırsallara en büyük ülkelere etki ettiği derecede etki etmeye başlamış ve dünya ekonomik düzeni, uluslararası aktörlerin isteği doğrultusunda bir bütün haline gelmeye başlamıştır. Ekonomik düzenin inşası adına, ortak sorun ve iş birliklerinin ele alındığı *"Group of Twenty"* (G20); dünyanın en büyük ekonomileri olan on dokuz ülke ve Avrupa Birliği Komisyonu'ndan oluşmaktadır ve her sene konuk olarak başka ülkeler de davet etmektedir [25].

G20'nin doğması ile birlikte, dünya ekonomisine etki eden yükselen (emerging) ve orta ölçekte/yeni yükselen (newly emerging) güçler seslerini duyurmaya başlamış ve *fakir güney-zengin kuzey* ayrımından daha kapsamlı bir analiz düzeyi ile ekonomik dönüşüm yorumlanmaya başlamıştır. Bu forum, orta ölçekli güçlerin çok taraflılığı eğiliminin genel hatlarını koymakla beraber, küçük ölçekte ülkelerin sisteme dahil olma koşullarını açıklamaya da yardımcı olmaktadır [26]. Ancak küresel yönetişime dair bu işbirlikçi tutumda dahi farklılıkların göz ardı edilemediği bir kırılma olduğunu görmekteyiz. Grubun homojen bir nitelik taşımaması grup

[23] UNDP, *Human Development Report 2010*, (New York: Oxford University Press), 216.
[24] UNDP Türkiye, "Binyıl Kalkınma Hedefleri Nelerdir?". (erişim 29.11.2016).
[25] "About G-20". son güncelleme 29 Kasım, 2016, http://g20.org.tr/about-g20/ .
[26] Belma Engin ve Gürol Baba, "MIKTA: A Functioning Product of "New" Middle Power- ism?", *Uluslararası Hukuk ve Politika, Cilt: 11, Sayı: 42*, (2015): 3

içinde gruplaşmayı meydana getirmiştir. Dünyanın en büyük ekonomileri olan G7 ve yükselen güçler olarak adlandırılan BRICS gruplaşması, G20'nin yapısını G12 (G7+BRICS) ve diğerleri şeklinde bölmüştür [27]. MIKTA (Meksika, Endonezya, Güney Kore, Türkiye ve Avustralya) gruplaşması ise bu bölünmenin yansıması olarak tamamen orta ölçekli güçlerden oluşan ve herhangi bir rekabet/karşıtlık iddiası bulunmayan informel bir gruptur. 25 Eylül 2013'de New York'ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda beş ülkenin Dışişleri Bakanları'nın katılımıyla gerçekleştirilen toplantı, grubun başlangıç tarihi olarak kabul edilmektedir. Günümüze değin sekiz kez bakanlar düzeyinde toplantı gerçekleştirilmiş; son toplantı 25 Kasım 2016'da Sydney'de yapılmıştır.

MIKTA'yı oluşturan ülkeler dünyanın farklı köşelerinde yer almalarına ve farklı kültürlere sahip olmalarına rağmen, ortak "karakter" vurgusu yapmaktadırlar. Demokrasiyle yönetilen ve açık pazara/serbest ticarete uygun hareket eden hızla büyüyen ekonomilere sahip bu ülkeler; karşılıklı olarak paylaşımı ve değişimi hedeflemektedir. Orta ölçekli güçlerden oluşan bu grubun yine G-20 içerisinde orta ölçekte sayılan Arjantin ve Suudi Arabistan'ı dışlama nedeni konuyu anlamak için önemli bir çıkış noktasıdır. MIKTA oluşumu, BRICS gibi içinde ikili bir yapı barındırmamaktadır. Çin ve Rusya gibi otoriter yönetimlere karşın Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'nın demokrasi ve küresel yönetişimde söz sahibi olmak istemesi BRICS'i MIKTA kadar homojen yapmamaktadır. MIKTA'nın liderlik rolü ve ideli olmayan Arjantin'in; demokratik bir yönetime sahip olmayan Suudi Arabistan'ın bu orta ölçek diplomasisine katılmaması MIKTA'nın karakteristik olarak farkını ortaya koymaktadır [28].

MIKTA ülkeleri farklı coğrafi bölgelere yayılmış, farklı kültürlerin temsilcisi, farklı tarihsel ve kültürel arka planlara sahip olmalarına rağmen ortak bir hedefe ve bu hedef bağlamında bir dayanışma perspektifine sahipler. Grup üyeleri farklı kalkınma düzeylerine sahip olmalarına rağmen, G-20 içerisinde sürdürülebilir büyüme hedefi için aktif / yeniden inşacı bir rol almayı amaçlamaktadır [29]. Ayrıca bu ülkeler küresel yönetişimde kapasitelerini de aşan aktörlere dönüşme çabası içerisinde olabilmektedirler. Ortaya koydukları niş diplomasisi alanları ile hem bölgesel hem de küresel anlamda yıldızlarını parlatan MIKTA ülkeleri özellikle kalkınma yardımlarıyla dikkat çekmektedirler. Özellikle Güney Kore ve Türkiye Afrika bölgesine yardımlarıyla öne çıkmaktayken, Avustralya ve Meksika özellikle teknoloji ve bilim konusunda "vericilikleri" ile anılmaktadır [30]. Bu hamleler sayesinde hem bölgesel hem de küresel anlamda kendilerine manevra alanları açan orta ölçekli ülkeler, geleceğin yükselen güçleri olma adına önemli yol kat etmektedirler.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Varlık ile yokluk gibi, gelişmişlik ve az gelişmişlik de birbirleri olmadan tanımlanamazlar. Az gelişmişlik durumu aslında gelişmiş olmamakla tanımlanır. İkiliğin gelişmişlik tarafı ideal olanın göstergesi iken, ideal ölçütlere sahip olmayan ülkeler gelişmemiş tanımını alırlar. Az gelişmişliğin tanımlanmasındaki zorluk, kalkınmanın uzun dönemli bir devinim olması ile ilintilidir. Az gelişmiş, geri kalmış ya da gelişmemiş olarak nitelendirilen ülkeler; sosyal, kültürel, ekonomik anlamda belli ülkelerin gerisinde kalmış, içinde yaşayan insanlara gelişmiş ülkeler kadar imkanlar sağlayamamış, kalkınmamış ülkelerdir.

[27] Selçuk Çolakoğlu, "The Role of MIKTA in Global Governance: Assesments and Shorthcomings", *Korea Observer, Vol 47, No:2 (Summer 2016):* 270.
[28] Çolakoğlu, 270.
[29] "8th MIKTA Foreign Minister's Meeting". (erişim 30.11.2016).
[30] Richard Gowan, "Bölüm 6*", MIKTA, Middle Powers, And New Global Dynamics of Global Governance The G20's Evolving Agenda*, haz., Mo Jogryn, (New York: Palgrave and Macmillan Publishing, 2015), 93.

Kalkınma ekonomisinin esas çalışma alanı olan bu ülkelerin her zaman için geride kalacağını düşünmek objektif olmayacaktır. *"Gelişmekte Olan"* ülke kavramı karşılaştırmalı analiz için bir köprü olacak, kalkınmanın dinamik doğası adına daha uygun olacaktır. MIKTA ülkeleri günümüzde gelişmekte olan ekonomiyi temsil etmektedir. Buna rağmen uluslararası düzeyde rol almayı hedeflemektedirler. Kalkınma olgusu yerini büyüme odaklı analizlerden insan-merkezli analizlere bıraktığından beri; bu ülkeler de hem kendi iç siyasi dönüşümlerini sağlamaya çalışmakta hem de uluslararası yardımlar ile küresel iş birliğine ortak olmaktadırlar.

İnsani Gelişme Endeksinin 2015 verilerine göre, MIKTA ülkelerinden Avustralya ikinci sıra Güney Kore on yedinci sıra ile çok yüksek derecede kalkınmış ülke kategorisine girerken; Türkiye ve Meksika yetmiş iki ve yetmiş dördüncü sıralarda yüksek derecede kalkınmış ülke kategorisine girmektedirler. Endonezya ise yüz onuncu sırada orta derecede kalkınmış ülke konumundadır ve grubun zayıf halkasıdır [31]. Farklı kıtalarda yer alan, ticaret ve teknoloji konusunda birbirlerine destek olabilecek bu ülkelerin birlikte hareket etmesi, kalkınma konusunda umut ışığı doğurmaktadır. Grubun tüm üyelerinin çok yüksek yaşam kalitesine sahip ülkeler olması ve küresel yönetişimde söz sahibi olması yolunda iş birliği bir sıçrama tahtası olacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

[31] "UNDP Human Development Data", son güncelleme 30 Kasım, 2016. http://hdr.undp.org/en/composite/HDI.